

O'ZBEK TILIDAGI QARINDOSHLIK TERMINLARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Bekzod Uktam o'g'li Rahmatov
rakhmatovuz12@gmail.com
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidagi qarindoshlik terminlarining leksik-semantik xususiyatlari lingvistik va lingvokulturologik nuqtayi nazardan tadqiq etiladi. Qarindoshlik tizimi genealogik, ijtimoiy va madaniy asoslarda ko'rib chiqilib, har bir terminning arxisemasi, differentsial belgilari hamda konnotativ qatlamlari aniqlanadi. Ota, ona, o'g'il, qiz, aka, opa, bobo, buvi, nabira kabi asosiy birliklarning semantik yadrosi va ular orqali shakllangan konseptual metaforalar tizimi tahlil qilinadi. Shuningdek, qarindoshlik atamalarining metaforik ekstensiyalari nafaqat biologik munosabatlarni, balki ijtimoiy qadriyatlar, gender rollari va madaniy stereotiplarni ham ifodalashini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari qarindoshlik terminlarining o'zbek tilida jamiyat mentaliteti, qadriyat tizimi va aksiologik konseptlarini mujassamlashtiruvchi muhim lingvokulturologik birlik sifatida shakllanishini tasdiqlaydi. Ushbu leksik qatlam til va madaniyatning o'zaro aloqalarini yoritishda, shuningdek, semasiologik va kognitiv tadqiqotlar uchun metodologik ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: qarindoshlik terminlari, semantik tizim, arxisema, differentsial belgi, konnotativ qatlam, metaforik ekstensiya, kognitiv metafora, lingvokulturologik tahlil, genealogik tizim, patriarxal qadriyatlar, gender rollari, konseptual metafora, ijtimoiy-madaniy stereotiplar, aksiologik birlik

LEXICAL-SEMANTIC FEATURES OF KINSHIP TERMS IN THE UZBEKISTAN LANGUAGE

Bekzod Uktam o'g'li Rahmatov
rakhmatovuz12@gmail.com
Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: The present article investigates the lexical and semantic characteristics of kinship terms in the Uzbek language from both linguistic and linguocultural perspectives. The kinship system is examined on genealogical, social, and cultural grounds, with emphasis placed on identifying the archiseme, differential features, and connotative layers of each term. Core lexical units such as *ota* (father), *ona* (mother), *o'g'il* (son), *qiz* (daughter), *aka* (elder brother), *opa* (elder sister), *bobo*

(grandfather), *buvi* (grandmother), and *nabira* (grandchild) are analyzed in terms of their semantic nuclei and the conceptual metaphors they generate. Furthermore, the metaphorical extensions of kinship terms are shown to transcend biological relationships by encoding social values, gender roles, and cultural stereotypes. The findings substantiate the view that kinship terminology in Uzbek functions as an essential linguocultural phenomenon that encapsulates the system of values, national mentality, and axiological concepts. This lexical domain thus provides significant methodological value for semasiological and cognitive studies, as well as for broader investigations into the interplay between language and culture.

Keywords: kinship terms, semantic system, archiseme, differential feature, connotative layer, metaphorical extension, cognitive metaphor, linguocultural analysis, genealogical system, patriarchal values, gender roles, conceptual metaphor, socio-cultural stereotypes, axiological unit

Kirish. O'zbek tilidagi qarindoshlik leksikasi *ota, ona, bobo, buvi, katta bobo, katta buvi, o'g'il, qiz, nabira, chevara, evara, aka, uka, opa, singil, amaki, amma, tog'a, xola, jiyan, amakivachcha, tog'avachcha, kuyov, kelin, qaynota, qaynona, qaynuka, qayinsingil, qayinopa, elti, kelinposhsha, quda, o'gay ota, o'gay ona, o'gay o'g'il, o'gay qiz, o'gay aka, o'gay uka, o'gay opa, o'gay singil, oila a'zolari, yaqin qarindoshlar, kengaygan oila, qarindoshlar, ota-onalari, bola, farzand, turmush o'rtoq, qarindosh, aka-uka, opa-singil* kabi so'zlarni o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, uning umumiy modeli, tipologik nuqtai nazardan, murakkab ierarxiyaga ega bo'lib, har bir genealogik pozitsiya uchun aniq termin mavjudligi bilan ajralib turadi.

O'zbek qarindoshlik tizimida *ota* termini semantik markazlardan biri hisoblanadi. Uning asosida arxisema [qarindosh] yotadi, differentsial qatlam esa [erkak], [yuqori avlod], [vertikal aloqa], [tarbiyachi], [himoya] belgilarini mujassam etadi (1-ilovaga qarang). Bu qatlam orqali *ota* obrazi genealogik tizimda yuqori avlod vakili sifatida belgilansa-da, shu bilan birga, jamiyatda mas'ul shaxs, oilaning moddiy va ma'naviy tayanchi sifatida ham talqin etiladi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, konnotativ qatlam otaning jamiyatdagi ikki tomonlama vazifasini ochib beradi: u, bir tomondan, avlodga hayot beruvchi va tarbiyachi bo'lsa, ikkinchi tomondan, oilaviy qadriyatlarni himoya qiluvchi kuch sifatida qoraladi. Metaforik kengayishlarda esa *ota yurt* Vatan konseptini ifodalab, kollektiv identitetni mustahkamlaydi, *otaxon* esa katta avlodga hurmatning ramzi bo'lib xizmat qiladi. Demakki, "OTA - PANA" konseptual metaforasi orqali bu birlik himoya va tayanch g'oyalari bilan boyitiladi.

Genealogik tizimda *ona* termini avlodni davom ettiruvchi va tarbiyaviy asosni belgilovchi birlik sifatida shakllanadi. Markazida arxisema [qarindosh] joylashgan bo'lib, differentsial qatlamda [ayol], [yuqori avlod], [vertikal aloqa], [tarbiyachi],

[mehr] belgilarining mujassamlanishi kuzatiladi (1-ilovaga qarang). Shu asosda ona obrazi jamiyatda muqaddaslik, mehr va hayot manbai bilan bevosita bog‘lanadi. E’tiborga molik jihat shundaki, konnotativ qatlamda ona termini qadriyatlar iyerarxiyasining eng yuqori cho‘qqisida joylashadi. U mehr va himoya konseptlari orqali oilaviy birdamlikni ta’minlaydi. Metaforik qo‘llanishlarda esa *ona til* milliy o‘zlikning timsoli sifatida talqin etilib, til va madaniyatning ajralmasligini namoyon qiladi; *ona yurt* esa vatanparvarlikni ifodalovchi eng barqaror metaforalardan biri hisoblanadi. Shu bois, “ONA - HAYOT MANBAI” konseptual metaforasi ushbu terminning semantik va aksiologik og‘irligini belgilab beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbek qarindoshlik tizimida *o‘g‘il* termini avlod davomiyligini ifodalovchi markaziy birliklardan biridir. Arxisema [qarindosh] genealogik asos sifatida xizmat qiladi, differentsial qatlam esa [erkak], [pastki avlod], [vertikal aloqa], [meros davomiyligi] belgilariga tayangan holda shakllanadi (1-ilovaga qarang). Shu bois, o‘g‘il tushunchasi nafaqat biologik avlodni bildiradi, balki ijtimoiy jihatdan naslning davomchisi, oilaning kelajak kafolati sifatida ham qadr topadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, konnotativ qatlamda *o‘g‘il* so‘ziga jamiyat “umid”, “oila faxri” va “himoya kuchi” kabi qadriyatlarni yuklaydi. O‘zbek an’alarida o‘g‘il otaning merosxo‘ri, avlodning davom ettiruvchisi sifatida idealizatsiya qilinadi. Metaforik qo‘llanmalarda esa *oltin o‘g‘il* ifodasi eng yuksak iftixorni bildiradi, *o‘g‘il qo‘shmoq* esa genealogik kengayishning ramziy shakli bo‘lib xizmat qiladi. Demakki, “O‘G‘IL - KELAJAK” konseptual metaforasi orqali bu terminning semantik og‘irligi mustahkamlanadi.

Genealogik va ijtimoiy tizimda *qiz* termini oila sharafi va ma’naviy qadriyatlarning timsoli sifatida talqin qilinadi. Markazda arxisema [qarindosh] yotib, differentsial qatlam [ayol], [pastki avlod], [vertikal aloqa], [himoyaga muhtojlik], [noziklik] belgilaridan tashkil topadi (1-ilovaga qarang). Shu asosda qiz obrazi ijtimoiy-axloqiy qoidalarga bevosita bog‘langan bo‘lib, uning timsoli madaniy stereotiplar bilan ham mustahkamlangan. Qiz obrazi “poklik”, “go‘zallik” va “oila sharafi” qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq. O‘zbek maqollarida “qiz bola - elga qarashli” degan qarash tarqalgan bo‘lib, bu qizning ijtimoiy rolini kuchaytiradi. Metaforik kengayishlarda *xalq qizi* millatning ramzi sifatida, *qiz farishtasi* esa himoyachi obraz sifatida talqin qilinadi. Demakki, “QIZ - SHARAF” konseptual metaforasi ushbu terminning semantik og‘irligini belgilaydi.

O‘zbek qarindoshlik tizimida *aka* termini markazida arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlamda [erkak], [bir xil avlod], [katta yosh], [lateral aloqa], [rahbarlik] belgilarining uyg‘unligi kuzatiladi (1-ilovaga qarang). Aka genealogik nuqtayi nazardan oilaning yuqori bosqichdagi lateral vakili sifatida qaraladi: u bir avlod doirasida, ammo yosh jihatdan katta bo‘lgan erkak shaxsdir. Shu sababli, aka

obrazi nafaqat biologik qarindoshlikni, balki jamiyatdagi ijtimoiy ierarxiyani ham ifodalaydi.

Aka termini konnotativ jihatdan o'zbek madaniyatida "hurmat", "mas'uliyat", "tajriba", "rahbarlik" va "oila ichidagi himoya" kabi qadriyatlar bilan chambarchas bog'lanib, ko'pincha ota obrazining kichikroq darajadagi analogi sifatida qabul qilinadi. *Aka* shaxsida "katta"lik faqat yosh bilan emas, balki tajriba va ma'naviy rahbarlik bilan ham belgilanadi. Shu bois, *aka* - o'z ukalari va singillarining tarbiyachisi, himoyachisi va maslahatgo'yi sifatida ko'riladi.

Metaforik ekstensiya *aka-uka* → "hamjihatlik va birdamlik" konsepti, *aka sifatida* → rahnamolik, ustozlik, tajriba almashuvi ramzi, *katta aka* → avlodda yetakchi rolni bildiruvchi ramziy metafora.

Shuni alohida qayd etish joizki, *aka* tushunchasi o'zbek mentalitetida faqatgina genealogik belgi emas, balki ijtimoiy normalar bilan ham bog'liq: "aka-uka" iborasi birdamlikni, "akatutish" esa mehribonlikni bildiradi. Demakki, "AKA - RAHBAR" konseptual metaforasi orqali bu termin jamiyatda ijtimoiy yetakchilik va mas'uliyat timsoliga aylanadi.

Semantik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, *uka* termini genealogik tizimda "kichik avlod vakili" obrazini shakllantiradi. Uning markazida arxisema [qarindosh] yotib, differentsial qatlamda [erkak], [bir xil avlod], [kichik yosh], [lateral aloqa], [himoyaga muhtojlik] belgilarining jamlanishi kuzatiladi (1-ildovaga qarang). Shu bilan birga, *uka* genealogik tizimda katta birodar yoki opa-singil soyasida bo'lgan, ammo ularning himoyasiga tayangan shaxs sifatida ham talqin qilinadi.

Konnotativ jihatdan *uka* termini "mehr", "qo'llab-quvvatlash", "tarbiya", "birdamlik" va "o'sish" qadriyatlari bilan to'ldiriladi. O'zbek madaniyatida *uka* ko'pincha "himoyaga muhtoj", "yordamga tayanadigan" shaxs sifatida ko'riladi. Shu bilan birga, *uka* obrazi "oila ichidagi iliqlik va mehr" timsoliga aylanadi: "ukaxon" deya murojaat qilish samimiyat va mehr-muhabbatni bildiradi.

Metaforik qo'llanishlarda *uka* termini turli ramziylik kasb etadi. *Ukaxon* shakli mehr va samimiyat ifodasi sifatida qo'llansa, *uka bo'lish* ijtimoiy birdamlik va sheriklikni bildiradi. Shu bilan birga, *aka-uka* iborasi qarindoshlikdan tashqariga chiqib, do'stlik va hamfikrlik ramzi sifatida ham ishlatiladi.

Uka so'zi semantik jihatdan ikki qutbni o'zida mujassam qiladi: bir tomondan, u kichiklik va himoyaga muhtojlik ramzi bo'lsa, ikkinchi tomondan, u "aka-uka" birligi orqali birdamlik va hamjihatlikning ramzi sifatida talqin etiladi. Demakki, "UKA - BIRDAMLIK" konseptual metaforasi bu birlikning ijtimoiy-madaniy vazifasini ochib beradi.

Muhokama. O'zbek qarindoshlik tizimida *opa* termini semantik jihatdan avlod ichida yoshi kattaroq bo'lgan ayol qarindoshni anglatadi. Uning semantik yadrosida

arxisema [qarindosh] yotib, differentsial qatlam [ayol], [bir xil avlod], [katta yosh], [lateral aloqa], [tarbiyaviy ustuvorlik] belgilaridan tashkil topadi (1-ilovaga qarang).

Opa konsepti genealogik nuqtayi nazardan biologik aloqani bildirsa-da, u ijtimoiy ongda nafaqat katta yoshdagi ayol qarindosh, balki "tarbiyachi", "maslahatgo'y" va "oilada muvozanatni saqlovchi" obraz sifatida ham shakllanadi. Shu bois, opa timsoli o'zbek madaniyatida "mehribonlik", "oqibat", "tarbiya", "oila obro'sini himoya qilish" kabi qadriyatlar bilan chambarchas bog'lanadi. Bu semantik qirralar ko'pincha emotsional jihatdan kuchli rang beruvchi konnotatsiyalarga ega bo'lib, opaning yoshroq ukalari va singillari oldida "ikkinchi ona" sifatida qabul qilinishiga zamin yaratadi. Metaforik kengayishlarda esa opa birligi ko'plab ramziy qo'llanmalarda namoyon bo'ladi: masalan, *opaxon* shakli ehtirom va samimiyatni bildirsa, *opa-singil* birikmasi "hamjihatlik" va "hamkorlik" konseptlarini kuchaytiradi. Shu tarzda, opa obrazida "ayoliylik" va "tarbiyachilik" semalari uyg'unlashib, "OPA - TARBIYA" konseptual metaforasi shakllanadi.

Singil termini opa va akaga nisbatan kichik yoshdagi ayol qarindoshni bildiradi. Markaziy arxisema [qarindosh] negizida shakllanadigan bu birlikning differentsial qatlamida [ayol], [bir xil avlod], [kichik yosh], [lateral aloqa], [himoyaga muhtojlik] belgilarining uyg'unligi kuzatiladi (1-ilovaga qarang).

Singil obrazining shakllanishida kichiklik va himoyaga ehtiyoj belgilari yetakchi bo'lib, shu asosda u jamiyat tasavvurida "noziklik", "mehr", "samimiyat" va "oila ilqligi" bilan bevosita bog'lanadi. Bu konnotativ qirralar singil timsolini oiladagi ilq munosabatlar va hissiy bog'liqlikning markaziga aylantiradi. Til amaliyotida singil atamasi ko'pincha ilqlik va mehrga to'yingan shakllarda qo'llanib, *singlim* yoki *singiljon* kabi variantlarda samimiy muloqot vositasiga aylanadi. Bundan tashqari, metaforik ekstensiyalar orqali singil konsepti biologik doiradan tashqariga ham kengayadi: *singil xalqlar* iborasi yaqinlik va birdamlikni ramziy tarzda ifodalaydi, *opa-singil* birikmasi esa hamkorlik va birlashuv timsoliga aylanadi. Demakki, singil konseptida "kichiklik va himoya" semalari "birdamlik va samimiyat" bilan uyg'unlashib, natijada "SINGIL - NOZIKLIK" konseptual metaforasi yuzaga keladi.

O'zbek qarindoshlik tizimida *bobo* termini yuqori avlodning erkak vakilini ifodalovchi markaziy birlikdir. Arxisema [qarindosh] asosiy semantik yadro bo'lib xizmat qiladi, differentsial qatlam esa [erkak], [ikkinchi avlod yuqori], [vertikal ascendant], [donolik timsoli], [an'analar saqlovchisi], [avlodlar bog'lovchisi] belgilaridan shakllanadi (1-ilovaga qarang). Ushbu semantik majmua orqali *bobo* obrazida biologik genealogiya bilan bir qatorda ijtimoiy-ma'naviy xususiyatlar ham aks etadi: u oilaning tarixiy xotirasini tashuvchi, naslning donishmand rahnamosi va qadriyatlarni saqlovchi sifatida talqin qilinadi. Konnotativ qatlamda *bobo* termini "donolik", "tajriba", "tarixiy xotira", "oila obro'si" va "avlodlar orasidagi izchillik" qadriyatlari bilan uyg'unlashadi. Metaforik ekstensiyalarda esa *bobo* keng qamrovli

ramzga aylanadi: *bobolarimiz ruhi* birikmasida milliy tarixiy merosni bildirsa, *bobodehqon* qishloq xo'jaligi madaniyatining timsoli sifatida ishlatiladi. Shu bois, "BOBO - DONOLIK VA XOTIRA" konseptual metaforasi bu terminning semantik vaznini mustahkamlaydi.

Semantik jihatdan *buvi* termini *boboga* parallel ravishda yuqori avlodning ayol vakilini anglatadi. Uning markazida arxisema [qarindosh] mavjud bo'lib, differentsial qatlam [ayol], [ikkinchi avlod yuqori], [vertikal ascendant], [mehr timsoli], [tarbiya beruvchi], [madaniy merosni saqllovchi] belgilaridan tashkil topadi (1-ilogvaga qarang). Shu asosda *buvi* obrazida genealogik vazifa bilan bir qatorda axloqiy va emotsional jihatlar ham yaqqol namoyon bo'ladi: u avlodlar orasidagi iliqlik, mehribonlik va tarbiyaviy izchillik timsoli sifatida shakllanadi. Konnotativ qatlam "mehribonlik", "donolik", "oilaviy baraka", "axloqiy qo'llab-quvvatlash" semalari bilan boyitilib, buni madaniyatdagi *buvining duosi* yoki *buvining mehri* kabi ifodalar yanada mustahkamlaydi. Metaforik qo'llanmalarda *buvi* atamasi ko'pincha tarbiya va qadriyatlar ramzi sifatida ishlatiladi: *buvi ertagi* bolalikning ma'naviy olamiga daxldor bo'lsa, *buvi ruhi* xalq xotirasi va madaniy genetikani anglatadi. Demakki, "BUVI - MEHR VA DONOLIK" konseptual metaforasi mazkur terminning semantik mohiyatini ochib beradi.

Katta bobo termini genealogik tizimda uchinchi avlod yuqorisini bildiradi. Arxisema [qarindosh] umumiy markaz bo'lsa, differentsial qatlam [erkak], [uchinchi avlod yuqori], [ajdod], [nasabning ildizi], [ajdodlar donoligi], [genetik bog'lovchi zveno] belgilaridan iborat (1-ilogvaga qarang). *Katta bobo* timsoli nasab daraxtining poydevori sifatida tasavvur qilinadi va u avlodlarning "tarixiy ildizi" hamda "genetik asos"i sifatida ramziy ahamiyat kasb etadi. Konnotativ qatlamda bu termin "ajdodlar hurmati", "genetik izchillik", "oila tarixining poydevori" kabi qadriyatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Metaforik qo'llanmalarda *katta bobolarimiz* ifodasi millat tarixi va qadriyatlarini uyg'otuvchi ramzga aylanadi. Shu tariqa, "KATTA BOBO - AJDODLAR XOTIRASI" konseptual metaforasi mazkur terminning ijtimoiy-madaniy vazifasini belgilaydi.

Buvining parallel shakli bo'lgan *katta buvi* yuqori genealogik bosqichda ayol ajdodning ramzidir. Markaziy arxisema [qarindosh] asosida shakllangan bu terminning differentsial qatlamida [ayol], [uchinchi avlod yuqori], [ajdod], [baraka manbai], [avlodni bog'lovchi qadriyat], [madaniy meros] belgilarining jamlanishi ko'zga tashlanadi (1-ilogvaga qarang). Shu tariqa, *katta buvi* konsepti oilaning qadriyatlar tizimida "baraka" va "mehr" manbai sifatida idrok etiladi. Konnotativ qatlam "oila barakasi", "nasab izchilligi", "ayoliy donolik" semalari bilan to'yingan. Metaforik qo'llanishlarda *katta buvilarimiz* millatning madaniy ildizlari va ruhiy izchilligini ifodalovchi ramzga aylanadi. Demakki, "KATTA BUVI - AJDODLAR BARAKASI" konseptual metaforasi bu terminning semantik asosini tashkil qiladi.

O'zbek qarindoshlik tizimida *nabira* termini avlod davomiyligini ifodalovchi muhim birlik bo'lib, arxisema [qarindosh] asosida shakllanadi, differentsial qatlam esa [pastki avlod], [uchinchi genealogik pog'ona], [vertikal aloqa], [oilaviy baraka], [kelajak ramzi] belgilaridan iboratdir (1-ilovaga qarang). Ushbu termin semantik maydonda ikki qirrani mujassamlashtiradi: bir tomondan, u biogenetik bog'liqlikning tabiiy ifodasi sifatida avlod izchilligini belgilasa, ikkinchi tomondan, oilaning davomiyligini, kelajak umidini va barakali nasl konseptini mustahkamlaydi. Shu sababli *nabira* timsolida jamiyat "umid", "quvonch", "oilaviy g'urur", "baraka" va "kelajak kafolati" kabi qadriyatlarni joylashtiradi. Metaforik kengayishlarda esa bu terminning qo'llanishi yanada boyiydi: *nabira quvonchi* ifodasi oilaning hissiy uyg'unligini bildirsa, *nabira davrasi* barakali avlod ramzini anglatadi. Shu tarzda, "NABIRA - KELAJAK UMIDI" konseptual metaforasi shakllanib, bu terminning ijtimoiy-madaniy vaznini belgilaydi.

Chevara termini genealogik tizimda nabiradan keyingi, ya'ni to'rtinchi pog'onadagi avlodni bildiradi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlamda [pastki avlod], [to'rtinchi genealogik pog'ona], [vertikal aloqa], [izchillik], [kelajakning uzoq ufqi] kabi belgilar shakllanadi (1-ilovaga qarang). Konnotativ qatlamda *chevara* "naslning uzluksizligi", "ajdodlar xotirasining davomiyligi", "hayotning boqiyliigi" kabi qadriyatlar bilan bog'lanadi. Ijtimoiy ongda chevara mavjudligi oilaga baraka, izchillik va quvonch olib keluvchi belgidir. Metaforik ekstensiyalarda bu termin ko'pincha "uzoq davom etuvchi nasl", "qadimiy ildizning yangi novdasi" tarzida qo'llanadi. Demakki, "CHEVARA - AVLOD IZCHILLIGI" konseptual metaforasi uning semantik mohiyatini belgilaydi.

Genealogik tizimda eng chuqur pastki pog'onani anglatuvchi terminlardan biri - *evara* termini semantik jihatdan [qarindosh] arxisemasi asoslanadi, differentsial qatlam esa [pastki avlod], [beshinchi genealogik pog'ona], [vertikal aloqa], [naslning davomiyligi], [abadiylik ramzi] belgilarini qamrab oladi (1-ilovaga qarang). *Evara* konsepti madaniy ongda uzoq muddatli davomiylik va nasabning ildizlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, oilaviy daraxtning eng quyi shoxlaridan birini ifodalaydi. Konnotativ qatlamda bu termin "abadiy nasl", "tarixiy davomiylik", "avlodlar rishtasi" va "hayotning uzilmasligi" qadriyatlari bilan uzviy bog'lanadi. Metaforik qo'llanmalarda *evara* timsoli ko'pincha "ajdodlar daraxtining yangi nihollari" bilan tenglashtiriladi. Shu asosda, "EVARA - NASL ABADIYLIIGI" konseptual metaforasi shakllanadi va bu birlik genealogik tizimning eng uzoq davomiy bosqichini anglatadi.

O'zbek qarindoshlik tizimida *amaki* termini otaning aka-ukalarini bildiruvchi genealogik birlik sifatida shakllanadi. Uning semantik yadrosini arxisema [qarindosh] tashkil etadi, differentsial qatlam esa [erkak], [yon avlod], [paternal aloqa], [tarbiyaviy vazifa], [avlodni bog'lovchi ko'prik] kabi belgilarni qamrab oladi (1-

ilovaga qarang). *Amaki* obrazida, bir tomondan, otaga parallel qarindoshlik aloqasi ifodalanadi, boshqa tomondan esa oilaviy tizimda qo'shimcha himoya, maslahat va qo'llab-quvvatlash funksiyasi mujassam etiladi. Jamiyatda bu termin "hurmat", "maslahatgo'ylik", "oila birdamligi" va "ota obrazini to'ldirish" qadriyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Metaforik qo'llanmalarda *amaki* ko'pincha qo'shimcha tarbiya va g'amxo'rlik timsoli sifatida ishlatiladi: *amaki siymosi* - "donolik va mehr" ramzi, *amaki maslahati* - "tajriba va yo'l-yo'riq"ning belgisi. Shu bois, "AMAKI - QO'LLAB-QUVVATLASH" konseptual metaforasi shakllanib, bu terminning semantik og'irligini belgilaydi.

Genealogik tizimda *amma* termini otaning opa-singillarini anglatib, paternal yon avlodning ayol vakilini bildiradi. Arxisema [qarindosh] asosida shakllangan bu terminning differentsial qatlamida [ayol], [yon avlod], [paternal aloqa], [mehr manbai], [axloqiy tarbiyachi] belgilarining uyg'unlashuvi kuzatiladi (1-ilovaga qarang). *Amma* obrazida ijtimoiy-ma'naviy funksiyalar kuchliroq bo'lib, u bolalar uchun ikkinchi darajadagi tarbiyachi va mehribon homiy sifatida idrok qilinadi. Jamiyatda *amma* "mehr", "axloqiy saboq", "oilaviy iliqlik", "ona siymosini to'ldiruvchi obraz" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Metaforik kengayishlarda esa bu termin turli ramzlarni yaratadi: *amma duosi* - oilaviy baraka ramzi, *amma mehribonligi* - iliqlik va samimiyat timsoli. Shu tariqa, "AMMA - MEHR VA TARBIYA" konseptual metaforasi shakllanib, mazkur birlikning ijtimoiy-madaniy ahamiyatini ko'rsatadi.

Semantik jihatdan *tog'a* termini onaning aka-ukalarini anglatadi va maternal yon avlodning erkak vakili sifatida qarindoshlik tizimida mustahkam o'rin egallaydi. Markaziy arxisema [qarindosh] genealogik asosni tashkil etadi, differentsial qatlam esa [erkak], [yon avlod], [maternal aloqa], [himo], [tajriba manbai] belgilaridan tarkib topadi (1-ilovaga qarang). *Tog'a* obrazi jamiyatda nafaqat ona tomonidan qarindosh bo'lgan shaxs, balki "himoyachi", "maslahatgo'y", "oila birdamligini mustahkamlovchi" timsol sifatida ham idrok qilinadi. Konnotativ qatlamda bu termin "mehr", "quvvat", "homiylilik" va "avlodlararo birdamlik" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Metaforik ekstensiyalarda *tog'a* ko'pincha ramziy qo'llanadi: *tog'a siymosi* - "oila tayanchi", *tog'a maslahati* - "donolik va tajriba". Demakki, "TOG'A - HIMOYA VA DONOLIK" konseptual metaforasi mazkur terminning asosiy ma'nosini kengaytiradi.

O'zbek qarindoshlik tizimida *xola* termini onaning opa-singillarini bildiradi. Bu birlik genealogik jihatdan maternal yon avlodning ayol vakili bo'lib, arxisema [qarindosh] negizida shakllanadi. Differentsial qatlam tarkibida [ayol], [yon avlod], [maternal aloqa], [mehribonlik], [tarbiyachilik] belgilarining mujassamlanishi kuzatiladi (1-ilovaga qarang). *Xola* obrazida madaniyat "ona siymosiga parallel" tushunchani yaratadi, ya'ni u ko'pincha ona o'rnini bosuvchi, tarbiyaviy va

emotsional tayanch sifatida idrok qilinadi. Shu sababli bu termin jamiyatda “mehr”, “iliqlik”, “tarbiya”, “ayoliy donolik” qadriyatlari bilan chambarchas bog‘lanadi. Metaforik ekstensiyalarda esa *xola* tushunchasi ramziy kengayishga ega bo‘ladi: *xola mehribonligi* - “iliqlik va g‘amxo‘rlik” timsoli, *xola duosi* - “baraka va himoya” ramzi sifatida ishlatiladi. Shu asosda, “XOLA - MEHR VA ILIQLIK” konseptual metaforasi shakllanadi.

Semantik tizimda *jiyan* termini amakilar, ammalar, tog‘alar va xolalarning farzandlarini anglatuvchi birlik bo‘lib, genealogik ierarxiyada yon avlodning pastki bosqichiga mansubdir. Markaziy arxisema [qarindosh] doirasida shakllangan ushbu terminning differentsial qatlami [yon avlod], [pastki avlod], [qarindoshlikning lateral tarmog‘i], [ota-onaga nisbatan bilvosita aloqa], [umid ramzi] belgilarini qamrab oladi (1-ilovaga qarang). Shu asosda *jiyan* nafaqat qarindoshlik rishtasi sifatida, balki oilaning quvonch manbai, keyingi avlodning vakili, barqarorlik va davomiylik timsoli sifatida idrok qilinadi. Konnotativ qatlamda bu termin “mehr”, “avlod quvonchi”, “tarbiyaviy mas’uliyat” va “umid” qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Metaforik qo‘llanmalarda esa *jiyan* tushunchasi ramziy kengayish kasb etadi: *jiyan siymosi* oilaviy iliqlik va samimiyatni bildirsa, *jiyanlar davrasi* - oilaning kengaygan shaklini anglatadi. Shu bois, “JIYAN - AVLOD DAVOMI” konseptual metaforasi shakllanadi.

Amakivachcha termini amakining farzandini bildiradi va paternal yon avlodning pastki bosqichini ifodalaydi. Markaziy arxisema [qarindosh] negizida differentsial qatlam [yon avlod], [pastki avlod], [paternal aloqa], [biologik bog‘liqlik], [qarindoshlik izchilligi] kabi belgilarni mujassamlashtiradi (1-ilovaga qarang). Ushbu termin orqali qarindoshlik rishtalari oilaning lateral kengayishini ta’minlovchi element sifatida idrok qilinadi. Konnotativ qatlamda *amakivachcha* “yaqinlik”, “quvonch”, “oila davrasining kengayishi” va “do‘stona hamkorlik” qadriyatlarini ifodalaydi. Metaforik ekstensiyalarda *amakivachcha* ko‘pincha birodarlik va do‘stlik ramziga tenglashtirilib, jamoaviy birdamlikni ifodalash uchun ishlatiladi. Shu tariqa, “AMAKIVACHCHA - YAQINLIK” konseptual metaforasi yuzaga keladi.

Tog‘avachcha termini onaning aka-ukalarining farzandlarini anglatuvchi genealogik birlikdir. Arxisema [qarindosh] semantik markaz vazifasini bajaradi, differentsial qatlam esa [yon avlod], [pastki avlod], [maternal aloqa], [qarindoshlikning bilvosita uzviyligi], [oilaviy birdamlik] belgilarini o‘zida mujassam etadi (1-ilovaga qarang). Ushbu terminning semantik vazifasi lateral aloqalarni mustahkamlash va oilaning kengaygan shaklida o‘zaro birdamlikni ifodalashdir. Konnotativ qatlamda *tog‘avachcha* “hamkorlik”, “do‘stona yaqinlik”, “oila davrasidagi birdamlik” qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Metaforik ekstensiyalarda bu birlik ko‘pincha ijtimoiy hamkorlik va qadrdonlik ramzi sifatida

ishlatiladi. Shu tarzda, "TOG'AVACHCHA - BIRDAMLIK" konseptual metaforasi shakllanadi.

Semantik tizimda *kuyov* termini nikoh orqali shakllangan qarindoshlikni bildiradi va u genealogik rishtalarning bevosita emas, balki ijtimoiy-huquqiy asosda paydo bo'luvchi shaklidir. Arxisema [qarindosh] umumiy asos sifatida xizmat qiladi, differentsial qatlam esa [erkak], [nikoh orqali bog'lanish], [oilaga qo'shilish], [yangi avlod barpo etish], [jamiyatda maqom olish] belgilaridan tashkil topadi (1-ilovaga qarang). *Kuyov* atamasi ijtimoiy ongda nafaqat oila a'zosi sifatida, balki "uyga yangi quvvat", "naslni davom ettiruvchi erkak shaxs" sifatida idrok qilinadi. Konnotativ jihatdan bu termin "baraka", "yangilik", "umid", "mas'uliyat" va "oilaviy birdamlik" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Metaforik ekstensiyalarda *kuyov bola* ifodasi kelajak umidining timsoli sifatida, *yangi kuyov* esa yangilanish va quvonch belgisi sifatida ishlatiladi. Shu asosda, "KUYOV - NASL DAVOMI" konseptual metaforasi yuzaga keladi.

Kelin termini ham nikoh asosida shakllanadigan qarindoshlikni anglatib, oilaga yangi ayol a'zoning qo'shilishini bildiradi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashadi, differentsial qatlamda esa [ayol], [nikoh orqali bog'lanish], [oilaviy integratsiya], [baraka olib kirish], [avlod davomiyligi] belgilarining jamlanishi kuzatiladi (1-ilovaga qarang). *Kelin* obrazi madaniyatda ko'pincha "uyga fayz kirituvchi", "baraka manbai" va "naslni davom ettiruvchi" ramz sifatida shakllanadi. Konnotativ qatlamda bu termin "poklik", "baraka", "oilal sharaft", "mehr" va "umid" qadriyatlari bilan chambarchas bog'lanadi. Metaforik qo'llanmalarda *kelinoy* ifodasi hurmatni bildirsa, *kelinchak* quvonch va yangilanish ramzi sifatida qo'llanadi. Shu tarzda, "KELIN - BARAKA VA POKLIK" konseptual metaforasi shakllanadi.

Genealogik tizimda *qaynota* termini turmush o'rtog'ining otasini bildiradi. Arxisema [qarindosh] asosida shakllangan bu terminning differentsial qatlamida [erkak], [yuqori avlod], [nikoh orqali bog'lanish], [oilaviy ustuvorlik], [tarbiyachi va homiy] belgilarining uyg'unligi ko'zga tashlanadi (1-ilovaga qarang). *Qaynota* obrazi o'zbek madaniyatida hurmat va maqomning eng muhim timsollaridan biri sifatida talqin qilinadi. Konnotativ qatlamda bu termin "rahbarlik", "donolik", "oilal sharaft", "barqarorlik" va "tarbiyaviy ustuvorlik" qadriyatlari bilan bog'liqdir. Metaforik ekstensiyalarda *qaynota duosi* oilaviy baraka ramzini, *qaynota siymosi* esa tajriba va donolik timsolini ifodalaydi. Demakki, "QAYNOTA - DONOLIK VA HURMAT" konseptual metaforasi shakllanadi.

O'zbek qarindoshlik tizimida *qaynona* termini turmush o'rtog'ining onasini bildiradi va ijtimoiy ongda u alohida ramziy yukga ega. Markaziy arxisema [qarindosh] negizida shakllangan ushbu terminning differentsial qatlami [ayol], [yuqori avlod], [nikoh orqali bog'lanish], [oilaviy nazorat], [tajriba] kabi belgilarni qamrab oladi (1-ilovaga qarang). *Qaynona* obrazi folklor va kundalik diskurslarda

ko‘pincha murakkab semantik maydonni hosil qiladi: u bir tomondan “tarbiyachi”, “uy barakasi”, boshqa tomondan “nazorat” va “oilaviy qoidalarni ta’minlovchi shaxs” sifatida talqin etiladi. Konnotativ qatlamda bu termin “hurmat”, “nazorat”, “tajriba”, “baraka” va “oilaviy tartib” qadriyatlari bilan bog‘lanadi. Metaforik ekstensiyalarda *qaynona siymosi* donolik va qat’iyat timsoli sifatida, *qaynona gaplari* esa oilaviy me’yorlarni mustahkamlovchi ramz sifatida ishlatiladi. Shu asosda, “QAYNONA - NAZORAT VA BARAKA” konseptual metaforasi shakllanadi.

O‘zbek qarindoshlik tizimida *qaynuka* termini erning akasini bildiradi va shu bois genealogik jihatdan nikoh orqali shakllangan lateral aloqaga kiradi. Markaziy arxisema [qarindosh] asosida shakllangan bu birlikning differentsial qatlami [erkak], [nikoh orqali bog‘lanish], [yoshi katta lateral qarindosh], [oilaviy ustuvorlik], [maslahatgo‘ylik] kabi belgilarni o‘zida mujassam etadi (1-ilovaga qarang). Ushbu termin jamiyatda ko‘pincha hurmat, tajriba va qo‘llab-quvvatlash qadriyatlari bilan bog‘lanib, *qaynuka* obrazida katta aka timsolining yangi oilaviy kontekstdagi analogi namoyon bo‘ladi. Metaforik qo‘llanmalarda esa u “maslahatchi va himoyachi” ramzi sifatida ishlatiladi. Shu tariqa, “qaynuka - HURMAT VA MASLAHAT” konseptual metaforasi shakllanadi.

Semantik jihatdan *qayinsingil* termini erning singlisini ifodalaydi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlam [ayol], [nikoh orqali bog‘lanish], [pastki lateral qarindosh], [himoyaga muhtojlik], [oila ichidagi iliqlik] kabi belgilarni qamrab oladi (1-ilovaga qarang). Bu birlik jamiyatda ko‘pincha “iliqlik”, “samimiyat”, “qadrdonlik” qadriyatlari bilan bog‘lanadi. Metaforik ekstensiyalarda *qayinsingil* obrazida mehr va birdamlik ramzi ko‘zga tashlanadi. Shu asosda, “QAYINSINGIL - YAQINLIK VA ILIQLIK” konseptual metaforasi shakllanadi.

Qayinopa termini erning opasini bildiradi va lateral aloqa asosida nikoh orqali shakllangan qarindoshlikni ifodalaydi. Arxisema [qarindosh] negizida shakllangan bu terminning differentsial qatlami [ayol], [nikoh orqali bog‘lanish], [katta lateral qarindosh], [oilaviy tartib], [tarbiyaviy nazorat] belgilarini o‘z ichiga oladi (1-ilovaga qarang). Jamiyatda *qayinopa* ko‘pincha “katta singil”ning oila kontekstidagi ekvivalenti sifatida idrok qilinadi: u hurmat, tartib, mas’uliyat va nazorat qadriyatlari bilan bog‘lanadi. Metaforik qo‘llanishlarda esa *qayinopa siymosi* oilaviy intizom va birdamlik timsoliga aylanadi. Demakki, “QAYINOPA - NAZORAT VA TARTIB” konseptual metaforasi shakllanadi.

O‘zbek madaniyatida *elti* termini aka-ukalarning xotinlari o‘rtasidagi qarindoshlikni bildiradi. Bu birlikning markazida arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlamda [ayol], [nikoh orqali bog‘lanish], [parallel nikoh aloqasi], [hamkorlik], [uy birdamligi] kabi belgilar shakllanadi (1-ilovaga qarang). *Elti* tushunchasi ijtimoiy ongda bir oilaning ikki kelini o‘rtasida mavjud bo‘lgan aloqani ifodalaydi va ko‘pincha hamkorlik, birdamlik hamda ba’zan raqobat konnotatsiyalari

bilan boyitiladi. Metaforik ekstensiyalarda bu termin “hamkorlik va baraka” ramzi sifatida ishlatiladi. Shu tarzda, “ELTI - HAMKORLIK” konseptual metaforasi yuzaga keladi.

Kelinposhsha termini ukalarning xotinini bildiradi va shu tariqa nikoh asosida lateral aloqani ifodalaydi. Arxisema [qarindosh] asosida shakllanib, differentsial qatlam [ayol], [nikoh orqali bog‘lanish], [yosh lateral qarindosh], [hurmat], [oilaviy birdamlik] belgilaridan tashkil topadi (1-ilogvaga qarang).

Kelinposhsha jamiyatda ko‘pincha yosh va yangi oila a‘zosi sifatida iliqlik va samimiyat bilan qabul qilinadi. Konnotativ qatlamda “poklik”, “baraka”, “iliqlik” qadriyatlari kuchliroq ko‘zga tashlanadi. Metaforik qo‘llanishlarda *kelinposhsha* - quvonch va yangilanish ramzi sifatida ishlatiladi. Shu bois, “KELINPOSHSHA - YANGILIK VA ILIQLIK” konseptual metaforasi shakllanadi.

Genealogik tizimda *quda* termini ikki oilani nikoh orqali bog‘laydigan shaxsni ifodalaydi. Markaziy arxisema [qarindosh] negizida shakllanib, differentsial qatlam [nikoh orqali bog‘lanish], [ikkita oila integratsiyasi], [ijtimoiy ittifoq], [hamkorlik], [avlod izchilligi] belgilarini o‘zida mujassamlashtiradi (1-ilogvaga qarang). *Quda* tushunchasi jamiyatda keng ijtimoiy tarmoq yaratishda asosiy vosita bo‘lib, “qudachilik” qadimiy an‘ana sifatida oilalar o‘rtasidagi do‘stlik, birdamlik va barqarorlikni ifodalab keladi. Konnotativ qatlamda bu termin “ittifoq”, “baraka”, “hamkorlik” qadriyatlari bilan bog‘lanadi. Metaforik ekstensiyalarda *quda-andachilik* ijtimoiy birdamlik ramzi sifatida qo‘llanadi. Shu asosda, “QUDA - ITTIFOQ” konseptual metaforasi yuzaga keladi.

Semantik jihatdan *o‘gay ota* termini biologik emas, balki nikoh orqali shakllangan otalik mavqeini bildiradi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashadi, differentsial qatlam esa [erkak], [nikoh orqali bog‘lanish], [yuqori avlod], [tarbiyaviy nazorat], [himoya vazifasi] belgilaridan iboratdir (1-ilogvaga qarang). Ushbu termin jamiyatda murakkab semantik yukni oladi: bir tomondan, u “otaga xos mas‘uliyat”ni anglatadi, ikkinchi tomondan, “biologik rishtalarning yo‘qligi” sababli ijtimoiy-psixologik masofani ham ifodalaydi. Konnotativ qatlamda *o‘gay ota* ko‘pincha “himoya”, “mas‘uliyat”, “intizom” qadriyatlari bilan bog‘lansa-da, ayrim hollarda “begonalik” semasini ham o‘zida mujassam etadi. Metaforik qo‘llanishlarda bu termin odatda ijtimoiy vazifalarni ramziy tarzda ifodalash uchun ishlatiladi. Shu asosda, “O‘GAY OTA - MAS‘ULIYAT VA BEGONALIK O‘RTASIDAGI TIMSOL” konseptual metaforasi shakllanadi.

O‘gay ona termini genealogik tizimda urning avvalgi turmushidan qolgan farzandlariga ona maqomida bo‘ladigan ayolni bildiradi. Markaziy arxisema [qarindosh] asosida shakllangan ushbu terminning differentsial qatlamida [ayol], [nikoh orqali bog‘lanish], [yuqori avlod], [tarbiyachi], [oilal integratori] belgilarining uyg‘unlashuvi kuzatiladi (1-ilogvaga qarang). *O‘gay ona* obrazi jamiyatda ko‘pincha

ziddiyatli konnotatsiyaga ega: u bir tomondan “tarbiya va g‘amxo‘rlik” timsoli sifatida, ikkinchi tomondan esa “begona”lik yoki “raqobat” semalari bilan qabul qilinadi. Metaforik qo‘llanmalarda *o‘gay ona* adabiy va folklor matnlarida tez-tez uchraydi, ko‘pincha qat‘iyat va nazorat ramzi sifatida qo‘llanadi. Shu bois, “O‘GAY ONA - G‘AMXO‘RLIK VA BEGONALIKNING UYG‘UN TIMSOLI” konseptual metaforasi shakllanadi.

O‘gay o‘g‘il termini biologik jihatdan emas, balki nikoh orqali vujudga kelgan oilada “farzand” maqomini anglatadi. Arxisema [qarindosh] markaziy asosni tashkil qiladi, differentsial qatlam esa [erkak], [pastki avlod], [nikoh orqali bog‘lanish], [himoyaga muhtojlik], [oilaviy integratsiya] belgilaridan iboratdir (1-ilovaga qarang). *O‘gay o‘g‘il* termini jamiyat ongida ko‘pincha “farzandlik huquqi” va “begonalik” qutblarini birlashtiradi. Konnotativ qatlamda u “umid”, “tarbiya”, “oila ichiga qabul qilinish” qadriyatlarini mujassam etsa-da, ayrim hollarda “begona”lik va “moslashish qiyinligi” semalari ham namoyon bo‘ladi. Shu tarzda, “O‘GAY O‘G‘IL - QABUL VA CHEKLANISH” konseptual metaforasi shakllanadi.

Semantik tizimda *o‘gay qiz* termini nikoh orqali shakllangan oilada ayol jinsidagi farzandni anglatadi. Markaziy arxisema [qarindosh] bo‘lsa, differentsial qatlam [ayol], [pastki avlod], [nikoh orqali bog‘lanish], [noziklik], [himoyaga muhtojlik] belgilaridan tashkil topadi (1-ilovaga qarang). *O‘gay qiz* timsoli konnotativ jihatdan “mehrğa ehtiyoj”, “poklik”, “oila ichidagi iliqlik” qadriyatlari bilan bog‘lansa-da, ayrim hollarda folklor va adabiyotda “begonalik” va “zo‘ravonlik qurboni” obrazlari bilan uyg‘unlashadi. Shu asosda, “O‘GAY QIZ - MEHRGA MUHTOJLIK” konseptual metaforasi shakllanadi.

O‘gay aka termini nikoh orqali shakllangan oiladagi katta yoshli erkak qarindoshni bildiradi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlamda [erkak], [bir xil avlod], [katta yosh], [nikoh orqali bog‘lanish], [rahbarlik] belgilarining mujassamlanishi kuzatiladi (1-ilovaga qarang). *O‘gay aka* terminining konnotativ qatlami murakkab: bir tomondan “yetakchi”, “maslahatchi”, boshqa tomondan esa “biologik emaslik” semalari kuchliroq namoyon bo‘ladi. Metaforik qo‘llanmalarda *o‘gay aka* jamiyatda mas‘uliyatli, biroq ko‘pincha “chetdan qo‘shilgan” shaxs timsoli sifatida idrok qilinadi. Natijada, “O‘GAY AKA - RAHBARLIK VA CHEKLANISH” konseptual metaforasi yuzaga keladi.

Semantik jihatdan *o‘gay uka* termini nikoh orqali shakllangan oiladagi kichik yoshli erkak qarindoshni ifodalaydi. Arxisema [qarindosh] markaziy yadroni tashkil etadi, differentsial qatlam [erkak], [bir xil avlod], [kichik yosh], [nikoh orqali bog‘lanish], [himoyaga muhtojlik] belgilaridan tarkib topadi (1-ilovaga qarang). *O‘gay uka* konnotativ qatlamda “mehr”, “qo‘llab-quvvatlash” qadriyatlari bilan bog‘lansa-da, ayrim hollarda “begonalik” semasi ham sezilarli darajada bo‘ladi. Shu

asosda, "O'GAY UKA - YAQINLIK VA BEGONALIK O'RTASIDAGI TIMSOL" konseptual metaforasi shakllanadi.

O'gay opa termini nikoh orqali shakllangan oiladagi katta yoshli ayol qarindoshni bildiradi. Arxisema [qarindosh] asosida differentsial qatlam [ayol], [bir xil avlod], [katta yosh], [nikoh orqali bog'lanish], [tarbiyaviy nazorat] belgilaridan tuzilgan (1-ilovaga qarang). *O'gay opa* timsolida ikki qutbli semantika kuzatiladi: bir tomondan "tarbiyachi va g'amxo'r", ikkinchi tomondan "begona va nazoratchi" obrazlari bilan uyg'unlashadi. Shu sababli "O'GAY OPA - TARBIYA VA NAZORAT" konseptual metaforasi shakllanadi.

Genealogik tizimda *o'gay singil* termini nikoh orqali paydo bo'lgan oiladagi kichik yoshli ayol qarindoshni bildiradi. Markazda arxisema [qarindosh] yotib, differentsial qatlam [ayol], [bir xil avlod], [kichik yosh], [nikoh orqali bog'lanish], [noziklik] belgilarini qamrab oladi (1-ilovaga qarang). *O'gay singil* timsoli ko'pincha "mehr va iliqlik" qadriyatlari bilan bog'lansa-da, ayrim hollarda "begonalik" semasi ham sezilarli bo'ladi. Shu asosda, "O'GAY SINGIL - NOZIKLIK VA BEGONALIK" konseptual metaforasi shakllanadi.

O'zbek qarindoshlik tizimida *oila a'zolari* termini umumlashtiruvchi xarakter kasb etib, oilaning barcha biologik va nikoh asosidagi ishtirokchilarini qamrab oladi. Markaziy arxisema [qarindosh] bo'lib, differentsial qatlam [umumiylilik], [biologik va ijtimoiy integratsiya], [oilaviy birlik], [avlodlarning jamlanishi], [ijtimoiy guruh] belgilaridan iborat (1-ilovaga qarang). Ushbu termin jamiyat ongida "birdamlik", "uyushqoqlik", "barqarorlik" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Metaforik qo'llanmalarda *oila a'zolari* konsepti ko'pincha "yagona organizm" sifatida talqin etiladi. Shu asosda, "OILA A'ZOLARI - BIR BUTUNLIK" konseptual metaforasi shakllanadi.

Semantik jihatdan *yaqin qarindoshlar* termini oilaning eng yaqin genealogik a'zolarini bildiradi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlam [biologik aloqa], [birinchi va ikkinchi avlod], [vertikal va lateral rishtalar], [bevosita bog'liqlik], [ijtimoiy yaqinlik] belgilaridan tashkil topadi (1-ilovaga qarang). Bu termin jamiyatda "intimlik", "mehr", "ishonch" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Metaforik qo'llanmalarda esa *yaqin qarindoshlar* ko'pincha "tayanch va asos" sifatida talqin qilinadi. Shu bois, "YAQIN QARINDOSHLAR - ASOSIY TAYANCH" konseptual metaforasi shakllanadi.

Uzoq qarindoshlar termini genealogik daraxtning chekka shoxlariga mansub bo'lgan shaxslarni anglatadi. Markaziy arxisema [qarindosh] asosida shakllanib, differentsial qatlam [uzoq genealogik rishta], [lateral va diagonal aloqa], [kam uchrashuv], [ijtimoiy masofa], [biologik umumiylilikning nisbiyligi] kabi belgilarni o'zida mujassamlashtiradi (1-ilovaga qarang). *Uzoq qarindoshlar* termini jamiyat ongida "kam yaqinlik", "ijtimoiy masofa" semalari bilan idrok qilinsa-da, bir vaqtning o'zida "nasab kengligi" qadriyatini ham aks ettiradi. Metaforik

qo'llanmalarda *uzoq qarindoshlar* ko'pincha "soyadagi shoxlar" yoki "nasab daraxtining uzoq novdalari" sifatida ifodalanadi. Natijada, "UZOQ QARINDOSHLAR - SOYA NOVDALAR" konseptual metaforasi shakllanadi.

Qarindoshlar termini umumlashtiruvchi semantik birlik bo'lib, u barcha genealogik va nikoh asosidagi aloqalarni qamrab oladi. Markazda arxisema [qarindosh] yotib, differentsial qatlam [umumiy nasab], [bir nechta avlod], [vertikal va lateral aloqalar], [biologik hamda ijtimoiy integratsiya], [ijtimoiy birlik] belgilarini o'zida mujassam etadi (1-ilovaga qarang). Ushbu termin jamiyatda "birlik", "o'zaro yordam", "hamkorlik" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Metaforik qo'llanmalarda *qarindoshlar* ko'pincha "nasab daraxtining ildizlari va shoxlari" timsoli sifatida ifodalanadi. Shu asosda, "QARINDOSHLAR - BIRLASHUV" konseptual metaforasi shakllanadi.

Semantik tizimda *ota-ona* termini avlodning asosiy manbalari sifatida shakllanadi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlam [yuqori avlod], [erkak va ayolning birligi], [biologik va tarbiyaviy vazifa], [oilaviy ustuvorlik], [hayot manbai] belgilaridan tashkil topadi (1-ilovaga qarang). *Ota-ona* obrazi jamiyatda "hayot beruvchi", "tarbiyachi", "nasl davomchisi" qadriyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Metaforik ekstensiyalarda bu termin ko'pincha "hayot ildizi" sifatida talqin qilinadi. Shu tarzda, "OTA-ONA - HAYOT MANBAI" konseptual metaforasi shakllanadi.

Bola termini oilaviy ierarxiyada pastki avlodning umumiy nomini bildiradi. Markaziy arxisema [qarindosh] asosida differentsial qatlam [pastki avlod], [biologik davomiylik], [himoyaga muhtojlik], [tarbiya obyekti], [kelajak ramzi] kabi belgilar bilan shakllanadi (1-ilovaga qarang). *Bola* obrazi jamiyatda "umid", "mehr", "oila kelajagi" qadriyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Metaforik qo'llanmalarda u "kelajak urug'i" yoki "hayotning davomiyligi" ramzi sifatida idrok qilinadi. Shu asosda, "BOLA - UMID" konseptual metaforasi shakllanadi.

Farzand termini semantik jihatdan *bola* bilan sinonimik bo'lsa-da, u ko'proq qadriyatga asoslangan ma'no kasb etadi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlam [pastki avlod], [nasl davomiyligi], [oila sharafi], [avlod barqarorligi], [ijtimoiy ahamiyat] belgilaridan tashkil topadi (1-ilovaga qarang). *Farzand* tushunchasi jamiyatda "oila davomchisi", "oilaviy g'urur" va "baraka" qadriyatlari bilan bog'lanadi. Metaforik qo'llanmalarda u "oila daraxtining mevasi" ramzi sifatida ifodalanadi. Shu tariqa, "FARZAND - OILA G'URURI" konseptual metaforasi shakllanadi.

Semantik tizimda *turmush o'rtog'* termini nikoh orqali shakllangan asosiy oilaviy birlikni bildiradi. Markazda arxisema [qarindosh] joylashib, differentsial qatlam [nikoh orqali bog'lanish], [hamkorlik], [oila qurish], [barqarorlik], [hissiy birdamlik] belgilarini qamrab oladi (1-ilovaga qarang). Ushbu termin jamiyatda

“hayot sherigi”, “hamkor”, “umr yo‘ldoshi” qadriyatlari bilan bog‘lanadi. Metaforik ekstensiyalarda *turmush o‘rtog‘* ko‘pincha “bir yo‘ldagi safar” ramzi sifatida idrok qilinadi. Natijada, “TURMUSH O‘RTOG‘ - SAFAR SHERIGI” konseptual metaforasi shakllanadi.

O‘zbek va ingliz tillarida qarindoshlik terminlari semantik tuzilishi bo‘yicha olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bu leksik qatlam nafaqat genealogik munosabatlarni ifodalash, balki ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni kodlash vositasi hamdir. Har bir terminning markazida [qarindosh] arxisemasi yotib, differentsial qatlam genealogik pozitsiya, jins, avlod pog‘onasi va lateral-vertikal aloqalar bilan belgilanadi. Shu orqali qarindoshlik tizimi aniq strukturalangan va izchil semantik maydonni tashkil etadi.

Konnotativ qatlam tahlillari shuni ko‘rsatadiki, qarindoshlik terminlari jamiyatning emotsional va aksiologik qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi: *aka* - “hurmat va rahbarlik”, *opa* - “tarbiya va mehribonlik”, *nabira* - “kelajak umidi”, *qaynona* - “nazorat va baraka”, *o‘gay qarindoshlar* esa - “begonalik va qabul qilish” o‘rtasidagi murakkab semantik qutblarni ifodalaydi. Ingliz tilidagi *brotherhood*, *sisterhood*, *motherland*, *father of the nation* kabi metaforik kengayishlar singari, o‘zbek tilida ham *aka-uka*, *quda-andachilik*, *buvining duosi* kabi metaforik ekstensiyalar qarindoshlikdan tashqariga chiqib, ijtimoiy birlik va birdamlik konseptlarini kuchaytiradi.

Xulosa. Metaforik ekstensiya qarindoshlik terminlarining semantik qamrovini kengaytirib, ularni nafaqat biologik aloqalarga, balki jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy jarayonlarni tushuntiruvchi konseptual modellarga aylantiradi. Natijada “OTA-ONA - HAYOT MANBAI”, “BOLA - UMID”, “AKA - RAHBAR”, “UKA - BIRDAMLIK”, “KELIN - BARAKA VA POKLIK”, “QUDA - ITTIFOQ” kabi konseptual metaforalar shakllanadi.

Shunday qilib, qarindoshlik terminlari tahlili til birliklarining faqat semantik qatlamini emas, balki ularning madaniy-metakognitiv yukini ham ochib berdi. Demak, qarindoshlik leksikasi lingvomadaniyatning asosiy komponentlaridan biri sifatida qaralishi va aksiologik tadqiqotlarda alohida metodologik ahamiyatga ega bo‘lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. - Chicago: University of Chicago Press, 1980. - 242 p.
2. Evans, V., Green, M. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. - Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. - 830 p.
3. Crystal, D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 5th ed. - Oxford: Blackwell, 2003. - 560 p.

4. Lyons, J. Linguistic Semantics: An Introduction. - Cambridge: Cambridge University Press, 1995. - 376 p.
5. Wierzbicka, A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. - Oxford: Oxford University Press, 1992. - 496 p.
6. Fillmore, C. J. Frame Semantics // Linguistics in the Morning Calm. - Seoul: Hanshin, 1982. - P. 111-137.
7. Trask, R. L. Key Concepts in Language and Linguistics. - London: Routledge, 1999. - 352 p.
8. Апресян, Ю. Д. Избранные труды. Т. 1: Лексическая семантика. - Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995. - 472 с.
9. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. - Москва: Языки славянской культуры, 2004. - 560 с.
10. Маслова, В. А. Лингвокультурология. - Москва: Академия, 2001. - 208 с.
11. Солодуб, Ю. П. Семантика и прагматика в когнитивной лингвистике // Вопросы когнитивной лингвистики. - 2010. - № 3. - С. 5-12.
12. Сафаров, Ш. Когнитив тилшунослик. - Тошкент: Fan, 2006. - 210 б.
13. Назаров, Х. Семасиология асослари. - Тошкент: Университет нашриёти, 2012. - 190 б.
14. Қодиров, Б. Инглиз тили лексикологияси. - Тошкент: Университет нашриёти, 2018. - 280 б.
15. Жабборов, Ш. Қариндошлик терминларининг лексик-семантик хусусиятлари // Филология масалалари. - Тошкент, 2020. - №2. - Б. 75-82.